

1° Etenim, si boni malique, prout homines, non autem propter bonitatem malitiamve suam prosperâ et adversâ fortunâ utuntur, id mirum non est, quum utrique teneantur humanâ conditione. Ita in bello milites indiscriminatim feriuntur, quæcumque sit cujusque vitæ ratio. — Nec posset Deus a justis capite vel agris mala semper avertere, et semper infundere in caput vel agros injusti, nisi naturalem rerum cursum inverteret, ac leges físicas subderet innumeris mutationibus et derogationibus. At contrâ, ea esse debet legum physicarum indoles ut, quàm maximâ fieri potest, universalitate ac simplicitate gaudeant.

Cæterum, nemo est tam impius qui non aliquos virtutis actus exercuerit, quique ob hanc rationem non aliquam mercedem mereatur. Ex aliâ parte, nemo est tam justus qui non aliquando deliquerit, nihilque habeat expiandum.

2° Virtus perinde ac vitium est res *moralis*, non *physica*, et proinde moralem potius quàm physicam vel temporaneam sanctionem expostulat.

Imò verò, si his in terris statim bonis merces, malis pœna rependeretur, jam pessumdaretur ipse ordo moralis. Quippe hominum plerique virtutem, non virtutis, sed mercedis amore colerent, et a malo abstinere non horrore vitii, sed formidine pœnæ. — Quin etiam usus libertatis aut penitus auferretur, aut nimio plus impediretur; homines namque vehementer movere solet merces, vel pœna actu præsens. — Quam tamen divina Providentiâ rem opportunam ducit, palam vindicat pios, improbos autem manifestis plectit pœnis quæ ipsam omnium oculis publicam faciunt. « *Cum accipero tempus, ego justitias judicabo.* » (Ps. 74, v. 3) (1).

3° Præterea dici *generalim* potest sortem piorum impiorum sorte, his in terris, esse feliciorum, si tamen *omnia* matu-

(1) Ipsi scriptores pagani *speciales* eos Providentiæ interventus pro manifestis aliquando habuerunt:

Abstulit hunc tandem Rufini pœna tumultum,
Absolvitque Deos (Juvenal).

At tamen eventus etiam extraordinarii cautè admodum ad *specialem* Providentiâ referendi sunt, quia oriri possunt a causis naturalibus et sæpe nos fallunt viâ Providentiæ.

rius perpendantur. Nam impii bonis quibusdam gaudent, sed terrenis iisque infimis, dum bonis carent quæ decent animum rationalem. At contrâ, bonis moralibus ac divinis fruuntur pii, etiamsi pauperem agant vitam; et ignorant avida consilia, et libidinem cæcam, et alieno imminentem avaritiam. Illorum conditionem clarè declarat sapiens: « *Secura mens, quasi jube convivium.* » (Prov. xv, 15).

Morbi autem, laboris defatigatio aliique dolores quibus affici possunt, cedunt ipsis in majus bonum, siquidem exercent virtutem, avertunt a perituris deliciis, trahunt ad bona semper mansura et afferunt magnam meritorum copiam, in amplam mercedem in alterâ vitâ convertendam (1).

145. *Obj.* 4° Admissâ Providentiâ divinâ, vana est jam sollicitudo vel cura hominis. Atqui hoc desiderium fovet.

R. neg. maj. In tantum enim vana foret sollicitudo vel cura hominis, in quantum Providentiâ divina humanam excluderet. Porrò contra eam juvat, nedum extenuet. Præclarè D. Thomas: « Hoc divinæ dispositioni subjacet quid cuique ex actione suâ proveniat. Præcipit ergo Dominus nos non debere esse sollicitos de eo quod ad nos non pertinet, scilicet de *eventibus* nostrarum actionum, non autem prohibuit nos esse sollicitos de eo quod ad nos pertinet, scilicet de *nostro opere.* » (Cont. Gent., l. III, c. 135).

(1) « Divina providentiâ hoc non habet ut bonos ab adversitatibus et « vitæ præsens laboribus magis eximat, sed quòd in fine eos magis remuneret. » (S. Thomas, in Job). Et S. Augustinus: « Intelligat homo *medicum* esse Deum, et tribulationem medicamentum esse ad salutem... Sub medicamento positus ureris, secaris, clamas; non audit medicus ad *voluntatem*, sed audit ad *sanitatem.* » (In psalm. XXI, enarr. 2^a).

DISPUTATIO

DE PRÆCIPUIS ERRORIBUS ADVERSUS DEUM

146. Errores adversus Deum vel ad Illius existentiam, vel ad naturam, vel ad attributa referuntur. Quia verò errores de attributis divinis datâ occasione, satis excussimus, restat ut dicamus de erroribus circa existentiam et naturam divi-
nam.

CAPUT I

DE ERRORIBUS CIRCA EXISTENTIAM DEI, SIVE DE ATHEISMO

147. Atheismus est error eorum qui Deum esse negant, sive illum rejiciant omnino, sive nomen solum Dei admittant, abjudicatâ illius *personalitate*. Hinc duplex atheismi forma, *absoluti* nimirum et *logici*.

ARTICULUS I

De atheismo absoluto.

148. Athei dicuntur, ut græcæ voces α et $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$ innuunt, homines *sine Deo*. Quamobrem atheismus definiri potest *ignorantia, vel negatio Dei*.

Inde atheismus *negativus*, si divinitas ignoretur, *positivus* autem, si inficietur. — Rursus, athei positivi vel *practici*,

vel *theoretici* nominantur; quorum priores, tametsi Deum agnoscant, non aliter se gerunt ac si Deus non esset; posteriores Deum non existere asserunt.

Porrò quæritur 1° utrùm existant aut existere possint athei; 2° quænam esse possint causæ atheismi?

§ I. — De possibilitate et existentiâ atheismi.

149. 1° Indubium est existere atheos *practicos*, nempe homines corruptos qui, ut ait S. Paulus, « confitentur se nôsse Deum, factis autem negant. » (*Ad Tit.*, c. I, v. 16).

150. 2° Si agatur de atheis theoreticis *negativis*, distinctione opus est. Siquidem cognitio Dei potest esse vel *explicita* et *distincta*, quâ Deus intelligatur ut ens primum, necessarium, infinitè perfectum aliisque decoratum attributis quæ in Ipso reposuimus; vel *implicita* et *virtualis*, quâ Deus non quidem sub perfecto conceptu divinitatis repræsentetur, sed tantùm sub conceptu entis cujusdam supremi et causæ supremæ.

Porrò negari nequit existere posse ac revera existere homines qui, ingenio tardi ac sensibilibus occupationibus et inclinationibus nimîo plus dediti, confusam admodum et implicitam notionem habeant Divinitatis.

Sed homines fingi haud possunt, *adultâ* ætate, sanâ mente et *pleno* rationis usu pollentes, qui tamen penitus et *invincibiliter* Deum ignorent. Quanquam enim existentia Dei non est immediatè evidens, sed indiget demonstratione, tamen facili ratiocinio colligi potest. Nam, ex unâ parte, naturaliter inest homini desiderium quærendi causam quum effectum intuetur; et, ex alterâ parte, ea est contingentia rerum mundanarum evidentiâ, is adspectabilis hujus mundi ordo ac splendor, ut aspicientis animum non possit non erigere ad causam primam, ad ens quoddam necessarium et supremum. — Præterea, homo adultus ac pleno rationis usu præditus, naturâ ipsâ inclinatur ut in seipsum *reflexionis* vim intendat et inquirat secum *quis sit, unde venerit, aut quem tendat ad finem*. Hæc autem si fecerit, saltem aliqua *suspicio, dubium*

quoddam de Deo in mentem ejus cadet et eum quærere ultra coget; si autem *bonâ* fide quæsierit, non poterit invincibiliter Deum ignorare, sed pervenire saltem debebit ad *aliquam rudem ideam* supremi numinis, rerum gubernatoris, honorum remuneratoris ac judicis malorum.

151. Quæ quidem argumenta valent, ut opinamur, pro quovis homine sanæ et integræ mentis, etiamsi *solitariam* vitam ageret. Ac proinde, *a fortiori* vera sunt de homine in *societate* constituto, quippe quòd societas omnis Deum colat. — Hæc omnia causa sunt cur Scriptura sacra eos *inexcusabiles* esse dicat qui non agnoscunt Deum rerum auctorem et moderatorem (supra n. 10).

152. 3° Quamobrem nec sunt, nec esse possunt athei theoretici qui sincerâ mente *persuasum habeant* nullum Deum existere, aut *diu* saltem in istâ opinione versentur. In tantum enim persuasionem hanc habere valerent, in quantum argumenta invenirent ad explicandum mundum ac seipsum sine causâ primâ. Hoc autem impossibile est, ex dictis ubi de probationibus existentiae Dei (1). — Si qui fortè atheos sese appellat, vel non eas quas diximus tum in vitâ, tum in animo servant conditiones ac dispositiones, vel dubitatione, non intimâ persuasione tenentur, vel plus verbis loquuntur quàm credunt animo, ut admonet Seneca: « *Mentiuntur* » qui dicunt se non *sentire* esse Deum: nam etsi tibi affirmant interdium, noctu tamen et soli dubitant. » (*De irâ*, l. 1).

§ II. — De causis atheismi, præsertim recentis.

153. Inter *veteres* philosophos pauci admodum existentiam Dei *penitus* negaverunt: apud Indos Kapila, apud Græ-

(1) « Hæc est, ait S. Augustinus, vis divinitatis, ut creaturæ rationali jam ratione utenti non omninò possit abscondi. » (*Tract. in Joann.*, 106, n. 4). « Non potest dari ignorantia invincibilis sive *positiva*, sive *negativa* de existentia Dei, ut authoris *naturalis*. » (Billuart, *Cursus theol.* t. 1, dissert. 1, a. 4.) — « Licèt Deum esse non sit per se notum, quoad nos, est tamen ita facile cognoscibile, ut non possit dari ignorantia *invincibilis* de Dei existentia. » (Contenson, *Theol. mentis et cordis*, t. 1, l. 1, dissert. 2, c. 1.) Ita plerique theologi, inter quos Gonet, Berti et Gotti.

cos Strato, Diagoras, Melitus et Theodorus Cyrenæicus, apud Romanos Lucretius, soli sunt qui atheismum *dogmaticè* professi fuerint. In sæculo xvi, Vanini; recens autem d'Holbach et Lalande atheismi recoxère deliramenta. — At *hodie* multos patronos habet, in Germaniâ, Galliâ, Angliâ et Americâ, maximè ex sectâ *positivistarum*; inter famosiores nominare est Strauss, Michelet (de Berlin), Feuerbach, Moleschott, Vogt, Wagner, Büchner, Bruno Bauer, Max Stirner, Ruge, Schopenhauer, Comte, Taine, Viardot, Robin, Stuart-Mill, Bain, Herbert-Spencer.

Porrò quærere licet quænam esse possint tantæ aberrationis causæ.

154. Eas præsertim *morales* esse multis et merito quidem videtur. « Sunt quidam, ait D. Thomas, qui *naturalem* instinctum (quo Dei cognitio indita est omnibus) *pervertunt*; et isti cognitionem Dei *repellunt* (*Psal.* xxx): Nescierunt, i. e. nescire *voluerunt*, neque intellexerunt (1). *In psalm.* viii; si Bossuet (1er *serm. sur le 1er dim. de l'Avent*) et Massillon (2). Et ratio est quia, ex dictis, necesse est ut adultus, si sit pleno rationis usu præditus, ac bonâ fide et humiliter quærat Deum, hunc tandem inveniat.

Ad hunc sensum accommodari possunt Christi verba: « *Qui facit veritatem, venit ad lucem.* » (*Joann.* iii, 21).

155. At moralibus causis *intellectuales* etiam, nostris præsertim diebus, adjici possunt. Sunt enim qui in materialibus aut saltem mundanis occupationibus toti esse videntur, ideoque nullum tempus dant meditationi ac reflexioni. — Sunt etiam qui student, sed physicis duntaxat aut mathematicis scientiis, negligunt prorsus res metaphysicas, *empiricam* solùm vel *idealisticam* methodum usurpant; unde illis aut vana aut merè *subjectiva* videntur principia quæ ad *substantias* et *causas* pertinent. Hinc fit ut paulatim vel perverso, vel saltem mutilo judicio utantur, sicque impares evadant ad sincerè intelligenda quæ ad res divinas et causam primam spectant argumenta.

(1) Cf. *La Tête et le Cœur*, 3° part. c. 1, a. 4.

(2) « On commence par les passions, les doutes viennent ensuite. »

ARTICULUS II

De atheismo logico.

§ I. — De illius notione.

156. Hegeliani quidam philosophi tum germani, tum Galli, inter quos præcipuè Renan (1), inauditam quamdam atheismi formam recens tenuère; quæ hisce propositionibus contrahi potest: Deus est ens purum absolutumque. Porrò ens purum et absolutum est etiam indeterminatum; quippe omnis determinatio est quædam negatio, ac proinde limitatio. Sed ens indeterminatum non est quid realiter existens; nihil enim existit nisi certis attributis determinetur. Attamen haberi debet ut *ideale* supremum, et quâ tale, ut infinitè perfectum, utpote quod ab eo limitatio quævis amoveatur. At non existit in re, extra intellectum hominis, siquidem nihil aliud est nisi genus entis supremum, sive *suprema* hæc notio ad quam assurgimus, abstractione ac remotione omnis determinationis quam in rebus mundanis intuemur. Econtra quidquid in *naturâ* existit, imperfectione laboret necesse est, quippe quòd omnis res in naturâ existens sit determinata, et idcirco limitata et imperfecta. In summâ, Deus non fit realis nisi in variis rebus mundanis; ideoque habendus est ut *idea* mundi, sicut mundus est *realitas* Dei.

At nemo non videt sophisticâ istâ ratiocinatione negari Dei existentiam, et induci *atheismum pantheisticum*; siquidem, ex unâ parte, Deus merè *idealis* admittitur, et, ex alterâ parte, mundo seu *Naturæ* attribuuntur divinæ dotes.

(1) Eandem opinionem olim propugnavit Vacherot; at postea temperavit, et agnovit Deum esse mundi creatorem, non tamen absolutè infinitum. — At Renan passim hæc declarat: « Dieu sera toujours le résumé de nos besoins suprasensibles, la catégorie de l'idéal, c'est-à-dire la forme sous laquelle nous concevons l'idéal. » (*Études d'histoire relig.*, p. 419).

§ II. — Atheismus logicus falsitate laborat.

153. Enimverò pro fundamento habet duplicem istam assertionem: 1º nos ad notionem Dei assurgere viâ remotionis et negationis duntaxat, proinque Deum a nobis concipi ut ens maximè abstractum; 2º omne ens determinatum esse naturâ suâ imperfectum, sicque ideale pugnare cum reali. Porrò hæc duo falsò asseruntur.

Et quidem falsò asseritur nos ad Deum assurgere solâ viâ *remotionis*, siquidem ex dictis (n. 46), incipimus a viâ *causalitatis*, quam deinde perficimus viâ *eminentiæ* et *remotionis*. Nam postquam scimus Eum esse creatorem mundi, in Eum transferimus eminentiori ratione quidquid perfectionis creaturæ habent et ab Eo removemus quidquid habent imperfectionis. Non ergo ad Deum abstractum, indeterminatum aut merè idealem ex creaturis assurgimus, sed contrâ, ad ens *realissimum*, a quo entia omnia suam realitatem accipiunt.

Falsò etiam asseritur nomine determinationis limitationem aliquam necessariò includi, et omne ens determinatum eo ipso imperfectum esse. Nam determinatio non necessariò ponit ens quoddam in tali *categoria*, in tali *specie* vel *genere*, sed vult illud certis attributis frui, unde ab aliis omnibus entibus distinguatur; hoc autem nullam ei necessariam limitationem affert. — Equidem, determinatio creaturarum limitem fert secum; quippe vi ejus ita in certo entis genere collocantur, ut perfectionibus aliorum generum careant; e. g. lapis ad lapidis naturam modo *negativo* determinatur, quia eo ipso quòd est lapis, perfectione plantæ, vel animalis privetur oportet. — Creaturæ autem non limitantur quatenus habent ens determinatum ac reale, sed quatenus continentur in *particulari* entis *categoria*, quæ plenitudinem essendi haud possidet.

154. Imò verò non tantum *determinatio cum perfectione* non pugnat, sed eam *sequitur eique sese accommodat*. Nam, experientiâ teste, quò magis aliquod ens est perfectum, eo magis est determinatum; v. g., major est determinatio

plantæ quam physicæ atomi, animalis quàm plantæ, et hominis quàm animalis, præsertim animalis inferioris, in quo individualitas et organismus ipse habent quid satis vagum et minùs definitum. — Idem porrò diceres de variis individuis unius ejusdemque speciei. Quapropter ens maximè perfectum debet etiam esse maximè determinatum, et ab omnibus distinctum. Ita se habet Deus, quem diximus esse ipsum ens subsistens. Unde in eo *realitas* non pugnat cum *ideali*; quin etiam ejus realitas ideale perfectissimum comprehendit, cum omnem perfectionem eminenter amplectatur (1).

155. **Corollarium.** Deo attribuenda est *personalitas*, et quidem perfectissimè (2). Probatur quia Deus, ex dictis, est *substantia completa, sui juris, intellectu ac voluntate fruens.*

CAPUT II

DE ERRORIBUS ADVERSUS NATURAM DEI

Errores adversus naturam divinam sunt *pantheismus*, *polytheismus* et *manichæismus* seu *dualismus*.

ARTICULUS I

De pantheismo.

Dicendum est 1° de illius notione ac variis formis; 2° de illius refutatione.

(1) Appositè D. Thomas : « Aliquid dicitur determinatum dupliciter; » primo modo, ratione *limitationis*; alio modo, ratione *distinctionis*. « *Essentia autem divina non est determinata primo modo, sed secundo modo.* » (*Quodlib.*, 7, a. 1, ad 1).

(2) « Quia in comædiis et tragædiis repræsentabantur aliqui homines famosi, impositum est hoc nomen *persona*, ad significandum aliquos di-

§ I. — De notione et variis pantheismi formis (4).

156. Pantheismus, ex vocibus græcis $\pi\acute{\alpha}\nu$, $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$, *omne Deus*, est error eorum qui dicunt *unicam in mundo substantiam esse, eamque divinam, quæ sese manifestat et evolvit sub variis formis quas in mundo cernimus.*

157. Duplex pantheismi *species* distingui potest, alia quidem *mitior*, alia autem *rigida*.

1° Juxta pantheistas mitigatos, duæ sunt admittendæ *realitates*, sic tamen unitæ ut imperfectè distinguantur, nimirum Deus et mundus. Huic systemati nomen est *emanatismus*, quoniam mundum habet ut quamdam emanationem divinæ substantiæ. Quod systema tenuerunt Scotus Erigenes, Amalricus Carnutensis, David de Dinan, Jordano Bruno, quorum placita sigillatim exponenda non ducimus.

2° Pantheismus *rigidus* unicam admittit *realitatem*, nomine *Absoluti*, cujus varia entia cum spiritualia, tum materialia varias exhibent manifestationes aut formas. Porrò hujusmodi pantheismus duplex distinguitur. Alius enim *idealisticus* est qui soli enti divino realitatem tribuit, entia autem mundana habet vel pro figmentis merè subjectivis, vel pro ideis seu cogitationibus divinæ substantiæ sese ad extra *evolventis*. Sic juxta plerasque indorum philosophorum sectas, solus Brahma reipsa existit, homo verò ad hoc tendere debet ut illi se arctissimè uniat, imo agnoscat se cum illo esse identicum. — Hanc pantheismi formam tenuit schola *eleatica*, cui adhæsit etiam schola *neoplatonica*. Huic verò Fichte Schelling et Hegel, ut mox ostendemus, absolutam formam imposuerunt.

Pantheismus autem *realisticus* vel etiam *naturalisticus* in *Naturâ* præsertim reponit realitatem, Deumque inducit vel

gnitatem habentes. Sed dignitas divinæ naturæ excedit omnem dignitatem, et secundum hoc maximè competit Deo nomen personæ. » (S. Th., 1^a, q. 29, a. 3, ad 2).

(4) Cf. *Histoire de la Philos.* 1e part. c. 1; 2e part. c. 2, XIIe siècle. n. 3; 3e part., c. 3, n. 4.